

В 1939 г., публикувана първо на български език¹⁸, а след това преиздадена на английски¹⁹, излиза една статия на видния византолог Апри Грегоар, озаглавена „Българският произход на Шекспировата „Буря“, която за жалост изглежда не е обрнала необходимото внимание. В нея авторът се стреми да достигне до първоначалния и най-далечен източник на Шекспировата драма. Още в 1907 г. Густав Бекер²⁰ доказва, че нито „Хубавата Сидея“ (1618) на Яков Айрер, нито „Зимни нощи“ (1609—1610) на испанеца Антонио де Есклава се били изворът на „Буря“, както дълго време се е смятало, а че и трите произведения зависят от един и същ общ оригинален източник. Грегоар, позовавайки се и на едно писмено свидетелство относно „Буря“, оставено от поета Колинз де Чичестер²¹, предполага, че този общ източник е бил някоя италианска новела от епохата, но вероятно тя е скоро забравена и до днес остава непозната. На основата на подробен и убедителен анализ той стига до заключението, че основните елементи на фабулата на италианската новела са съставени от въздуващия и увлекателен разказ за любовта на Косара, дъщерята на цар Самуил, към княза на Дукля, красивия и благороден Иван Владимир, пленник на Самуил. Този разказ, от който по предположението на Грегоар анонимният автор се е вдъхновил, е включен в Дуклянския летопис. А единственият източник, от който този анонимен автор е могъл да се запознае с Летописа, не може да бъде друг освен „Царството на славяните“ на Мавро Орбини. И наистина Орбини първи публикува Летописа, като го превежда на италиански²². Една много привлекателна хипотеза и същевременно твърде приемлива, ако се има предвид, че славяните вече са били един от обектите на извения интерес на епохата към чудноватото и странното и ако я свържем с отзвука на Орбиниевата книга в тогавашната култура. Една хипотеза, която заслужава да ѝ бъдат посветени за в бъдеще по-задълбочени проучвания от страна на италианисти и шекспироведи. И ако тази предполагаема италианска новела, вдъхновена от „Царството на славяните“, наистина е съществувала, то нейното появяване би трябвало да се търси в периода между 1601 г., т. е. публикуването на Орбиниевата книга, и 1605 г., датата на смъртта на Айрер. И ако се окаже, че тя е основният източник на „Буря“, една от най-хубавите Шекспирови драми, то тогава влиянието на Мавро Орбини и чрез него — присъствието на българите в културата на епохата — са много по-значителни, отколкото се смята днес.

Като оставаме все в сферата на хипотезите, смятаме, че чрез едно внимателно проучване на италианската новелистична книжнина от оная епоха може би биха могли да се открият и други следи на вдъхновение от различни епизоди от българската история, проникнали чрез „Царството на славяните“ на дон Мавро Орбини.

ЕДНО ИТАЛИАНСКО СПИСАНИЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

ИВАН МАТЕВ

През април 1984 г. в библиотеката на Римския университет попаднах на списанието „Ривиста ди култура“ („Списание за култура“). Това списание, включващо разделите литература, наука, изкуство, излиза през 20-те и 30-те години в Рим и играе важна роля в българо-италианските литературни и културни взаимоотношения в периода между двете световни войни. В обемист том с инвентарен номер 20 453, върху чийто служебен печат ясно личи надписът „Институт по философия и филология „Слава“, са подвързани два свитъка — мартенската и априлската книжка на споменатото списание от 1925 г. Те са обединени под общото заглавие „Поети българи“ („Български поети“).

¹⁸ Вж. сп. „Родина“, С., 1939, кн. II, с. 5—22.

¹⁹ Вж. „Studies in Philology“, 1940, кн. XXXVII, 236—256.

²⁰ G. Becker. Jahrbuch der deutschen Schakespeare Gesellschaft, 1907, 155—168.

²¹ Първият, който обръща внимание на това свидетелство, е историкът на английската литература Томас Уортън (1728—1790).

²² За историята на Косара срв. М. Орбини. Цит. съч., с. 222.

Преди повече от шест десетилетия известният българист и славист проф. Енрико Дамиани — бащата на българистиката в Италия, е бил инициаторът да се появят в т. XI на „Ривиста ди култура“ ценните за нас III и IV свитък. Така в шестата година от основаването на списанието, в обем от 156 страници италианският читател е могъл да се запознае с едни от крупните имена в българската национална литература, да прочете и техни творби. В тази своеобразна българска антология Енрико Дамиани е включил: Христо Ботев, Иван Вазов, Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Теодор Траянов, Николай Лилиев, Дора Габе, Димчо Дебелянов, Петко Ю. Тодоров, Елин Пелин, Николай Райнов. А ето какво пише видният учен в своето въведение:

„Тези свитъци са посветени на българските поети и белетристи. При крайно оскъдно познаване на нещата в България, което съществува и днес в Италия, и по-специално на българската литература, настоящото издание предлага да се запълни една истинска празнина в нашата обща литературна култура. Ако България, дълги векове потискана от едно чуждо робство, не е могла да създаде национална литература до втората половина на миналия век, делото, към което от няколко десетилетия се насочват нейните поети (а не по-малко — и нейните автори в проза), заслужава цялото ни внимание и възхищение. Освен това днес не може да се извършват проучвания на славянските литератури, без да се направи усилието да се опознае поне в общи линии и тази литература. А да не забравяме, че големи български поети като Иван Вазов, Пенчо Славейков и Кирил Христов са пребивавали в Италия. (Пенчо Славейков дори написа последните стихове на своята „Кървава песен“ в Рим!) Тези поети опознаха, оцениха и заобичаха нашата страна, спомнят си я в техните мечти и песни.“

Прави впечатление, че поезията, която е застъпена в мартенската книжка на списанието (априлската книжка е посветена на българската проза), включва общо двадесет стихотворения от осем автори. Ботев е представен с „До моето първо либе“, „Хаджи Димитър“ и „На прощаване“; Вазов — с „Кочо“ и „Везувай“; Пенчо Славейков — с „Микеланджело“, „Неразделин“ и част от „Кървава песен“; Яворов — с „Нирвана“, „Безънници“, „Дни в нощта“ и „Хайдушки песни“; Траянов — със „Среднощно видение“; Лилиев — с „Лунни петна“ и „Война“; Дора Габе — с „Не ме гледай така“; Дебелянов — с „Жертвоприношение“, „Трагедия“, „Спи градът“ и „Елегия“. Всички преводи са направени от Енрико Дамиани, който още през 20-те години е притежавал рядкото за един чужденец умение да си служи с българския език като с матерен. Но същевременно от подбора и преводите му личи, че той е познавал в дълбочина и редица проблеми от нашето национално културно-историческо развитие.

Особено убедително това се доказва от стиховете, с които преводачът е представил Николай Лилиев. В българските си оригинали това всъщност са четири самостоятелни стихотворения, групирани от Дамиани под заглавията „Из „Лунни петна“ и „Война“. Съзидателната, човеколюбива същност на българския характер е била добре известна на италианския учен — и от литературата, и от честите му пребивавания в страната ни. С усета си той долавя национално-психологическото ни благородство и в антивоенните цикли на поета. Те са го вдъхновили да преведе части от тях и да ги комплектува по собствен начин в списанието „Ривиста ди култура“. Така през март—април 1925 г. в Рим на италиански език се появява една „нова“ Лилиева поема. „Война“ включва три стихотворения, обнародвани преди това в периодичния български печат под други заглавия и както създателят им отбелязва в кн. 2—3 на сп. „Звено“ от 1914 г., „откъслечи от поема“. Впрочем известното стихотворение на Николай Лилиев „Война“, което през 1914 г. е отпечатано в сп. „Народ и армия“ (бр. 15—20), през 1925 г. играе ролята на първа част от едноименната преводна поема. Нейната втора част Дамиани е изградил от стихотворението „Звездите бледнеят в небесната твърд“, а третата част — от „Плаче старата гора“ произведение, печатани за първи път в цитираното вече списание „Звено“, а през 1919 г. включени от Лилиев в стихосбирката му „Птици в нощта“ (С., изд. „Ал. Паскалев“). В своята редакция (неизвестно защо) преводачът, който е разполагал и с двата извора, е пропуснал кратко, но показателно стихотворение „Чуй в гората смъртен стон“, съставляващо третия от Лилиевите „откъслечи“. Причината за тази празнота в италианския текст се обяснява донякъде с факта, че и в третото, и в четвъртото поредно стихотворение на цикъла „Война“ от 1914 г., а и във версията им от сборника „Птици в нощта“ от 1919 г. в тях се съдържа по две еднакви строфи („Плаче старата гора“) — обстоятелство, загатващо за някои формални признаци в подхода на Енрико Дамиани, който може би се е съобразявал с италианския литературен вкус през 20-те години.

Както проличава и от другата творба, с която Лилиев присъствава в „Ривиста ди култура“, Енрико Дамиани е бил добър познавач и на българския символизъм. Лирическият усет на учения се доказва от неговия сполучлив избор. Под заглавието „Из „Лунни петна“ Дамиани поставя стихотворението „Вечер и вечерната звъни“ — една творба, в която болката и стаената притома на Лилиевите чувства сякаш приж-

дат от лунните лъчи; сливат се с „безцелната мъка“ на героя му Пиеро. . . Интересна е съдбата на тази нежна Лилиева импресия. В своята първа редакция от 1913 г. (сп. „Смях“, кн. 107) тя става известна със заглавието „Пиеро“. Но девет години по-късно стихотворението е оставено от автора без заглавие и, основно променено и с прибавен като мото стих от Албер Жиро, попада в стихосбирката „Лунни петна“. Оттам именно след три години (без мотото) го е препел Еурико Дамиани. Макар и по косвен път, допълнителна светлина върху съдбата и значението на отпечатаните в „Ривиста ди култура“ Лилиеви творби хвърлят и спомените на Димитър Караджов. Публикуваните през 1981 г. фрагменти от тях в литературния алманах „Хоризонт“ (кн. 1—3, с. 173) и пълното им издание в сп. „Литературна мисъл“ кн. 8, 1986, с. 110) сочат, че от лятото на 1931 г. до есента на следващата година — с едно кратко прекъсване — Николай Лилиев пребивава в Стара Загора. Тъкмо през този период — „дълга една година — незабравима и недооценена“ — поетът подлага на критически подбор дотогавашното си лирично творчество и с присъщата му прецизност съставя сборника „Стихотворения“ (С., изд. „Т. Ф. Чипев“, 1932). В него обаче не намират място редица по-ранни Лилиеви творби. Изоставено е например въпросното стихотворение „Вечер и вечерната звън“, изоставено е и „Война“, които в по-сетнешната редакция на Георги Константинов от 1960 г. и в тритомното издание на Николай Лилиев от 1964 г. (също под редакцията на Г. Константинов) са отпечатани в раздела „Изоставени творби от циклите „Птици в нощта“ и „Лунни петна“. А и стихотворението „Звездите бледнеят в небесната твърд“, с което започва Дамианиевият превод на „Война“, в даления случай е симптоматично. В сборника от 1932 г. то е значително по-различно — и по форма, и по съдържание — от първоначалните му варианти в сп. „Звено“ (1914), в стихосбирката „Птици в нощта“ (1919), както и в мартенската книжка на „Ривиста ди култура“ от 1925 г.

Реалистичната поетова мисъл, регистрирана в тази творба през 1914 г. (така характерна за Лилиев в началото на Първата световна война), двадесет години по-късно е заменена с романтични съждения, стилно единни с общия образен фон на произведението, но не така проблемни и социално актуални. Ето един класически пример за приноса на преводача Еурико Дамиани към нашата литературна история и в частност — към проучването на Лилиев. Италианският обектив на „Ривиста ди култура“ буквално е фотографирал и съхранил за ценителите в Западна Европа (а и за нас, българите) автентичните варианти на някои от най-характерните творби на ранния Лилиев. И което е особено важно: проф. Дамиани е документирал принадлежността към народа на един от най-ярките представители на българския, а и на късния европейски символизъм — съпричастното му с националната съдба, антивоенната му нагласа, способността му да бъде исторически конкретен, дори идейно и политически злободневен.

А какво бихме казали за качеството на италианските преводи в „Ривиста ди култура“? Поетичните творби на Лилиев в италианското литературно списание са преведени сравнително точно от Еурико Дамиани. Смисълът е запазен, темпоритъмът — също. Римата изпълнява особена функция, още повече че (както подчертахме и по-горе) Дамиани е бил отлично запознат с теорията и естетиката на европейския символизъм, с българската му самобитност, с поетиката на самия Николай Лилиев. И ако трябва да дадем примери за благозвучие и оптимално постигнат римуван строй, то и четирите Лилиеви стихотворения особено „Вечер и вечерната звън“, появили се през 1925 г. в „Ривиста ди култура“, ни ги предоставят в изобилие. Разбира се, в италианската поетична интерпретация наблюдаваме и някои семантични и лексикални преназначавания. Не са намерили адекватните си италиански съответствия редица специфични Лилиеви прилагателни, сменени са глаголни времена, местоименни форми, преобразувана е на места и поетовата мисловна структура. В това отношение някои млади италиански българисти са прекалено скептични към поетичните преводи на Дамиани. Но да не забравяме, че ученият не беше поет! При това преводачът Дамиани е работил съвсем сам. . . — работил е изключително добросъвестно, съобразявайки се със законите на своя език, гласкан от амбицията да запази „непокътнат Лилиевия глас“. И в този своя опит той бе пръв! Проф. Дамиани бе първият преводач и популяризатор не само на старата, но и на новата българска литература в Италия.

Априлската книжка на „Ривиста ди култура“ е посветена на българската проза, която в същия този период (между двете световни войни) достига един от естетическите си върхове. Подборът е също дело на Еурико Дамиани. След като имаме предвид и личните му познания с представените белетристи (а и с мнозинството тогавашни български интелектуалци), можем основателно да предположим, че участието им в списанието е до голяма степен плод на собствени предпочитания от страна на съставителя и във всички случаи — на негови персонални покани. Впрочем в заключителната част на предговора си проф. Дамиани сам признава това:

„Нека ми бъде позволено да отправя своята благодарствена мисъл към любезните сътрудници, които подпомогнаха моята задача с изпращането на статии, текстове и преводи, и по-специално на г-жа Олга Балабанова, която беше мой ченен и неуморен водач в нелеката работа по избора, обсъждането и разглеждането на текстовете, по общото съгласуване на преводите и всички въпроси.“

За разлика от постичните, белетристичните преводи в „Ривиста ди култура“ са дело не само на Енрико Дамиани, но и на негови български сътрудници. Енрико Дамиани е превел Вазовия разказ „Дядо Йоцо гледа“, Олга Балабанова — „Ръка“ на Петко Тодоров, „Нещастие“ на Елин Пелин е преведен от Боян Пенев, а Енчо Бонев е предложил една италианска версия на „Царица Ахшиора“ от Николай Райнов. На днешния наш читател може би ще направи впечатление, че както в поетичния, така и в белетристичния дял на списанието писател някои извесни имена. Извън антологията са останали творци като Елисавета Багряна, Гео Милев, Антон Страшимиров, Йордан Йовков, Георги Стаматов. Но нека не вишим прибързано съставителя и издателяте*! И в този си вид завешаното от проф. Енрико Дамиани (чрез „Ривиста ди култура“) е в истинския смисъл на думата отваряне на първия по-широк прозорец към новата българска литература и култура не само в Италия, но въобще на Запад.

Предговорът на списанието отново доказва направения извод. Страстните, честни и исторически правдиви слова на известния учен ни покоряват. Проф. Дамиани говори за страданията и жертвите, понесени от народа ни през вековете, за неговите създи, но и за великата му потомствена сила. Според него българският дух и вяра в бъдното са се извисили в литературен подвиг. А духовно-естетическите и нравствено-психологическите аналогии, които той прави между България и Италия, между българския и италианския характер, и досега са един от непохватимите европейски мостове, по които националното ни духовно богатство и самочувствие се вливат в световната културна съкровищница:

„Истинска, неотричана привързаност на духа, на характера, на насоките почти несъзнателно приобщава нас, италианците, към българския народ, може би повече, отколкото към който да е друг народ! Дългите страдания и понесените жертви под чуждото владичество, героичните борби и усилията за национално освобождение съставляват страници от създи и слава както за нашия народ, така и за българския. И това може би е причината за идейното ни побратимяване.“ На друго място проф. Дамиани добавя: „А литературата е най-вярното огледало на душата и мисълта на всеки народ. Поради това в скромните рамки на тези свитъци пожелах да събера заедно със статите на българските специалисти, илюстриращи материята, някои от най-добрите произведения на най-добрите поети на България. Защото те трябва да се познават в Италия и занимаващите се със славянски литератури (които за съжаление не са много сред нас) да почувствуват подтик и да се съсредоточат повече върху тази млада, но вече пълна с толкова хубави обещания литература.“

Кои са тези български специалисти, които през 1925 г. сътрудничат на Енрико Дамиани в „Ривиста ди култура“? В мартенската и априлската книжка на списанието се срещат имената на професорите Боян Пенев и Александър Балабанов. Дватама видни литератори и лингвисти са поставили подписите си под две обширни студии с необичайни на пръв поглед, но показателни заглавия: „Духът на българската литература“ (Б. Пенев) и „Българският език“ (Ал. Балабанов). В задълбочения си асоциативен преглед на хилядолетната българска култура Боян Пенев анализира нещо българския национален характер и казва на света истината за него. Към съдбовните му преображения той подхожда от позицията на народопсихолог и от философско-концептуално гледище. При това методът му е реалистичен — научно-педантичен, проникновен. Както и Енрико Дамиани в своя предговор, така и Боян Пенев в изложението си е подчинил научните разсъждения на два основни акцента: реализма и демократизма в българския дух. Според него именно те определят „и древното, и днешното състояние“ на литературния процес в България.

В своята статия „Българският език“ (преведена, както и тази на Боян Пенев, от Енрико Дамиани) Александър Балабанов чертае с историческо преклонение и патриотичен възторг географските предели на българската езикова общност — най-обширната в Югоизточна Европа. Уникалният му научен инструментариум дълбае езиковите пластове на столетията, за да проникне до могъщите корени на „първия славяно-литературен диалект“, както ученият сполучливо назовава нашия език. Проф. Балабанов проникновено твърди, че българският език единствен в Европа е изковал сам от себе си „инструмент за писмена мисъл“. Особен интерес будят и оригиналните изводи или по-скоро езиковедските исторически връзвания на Александър Балабанов. Понесена неутържимо от тях, мисълта му открива пред изумения взор на чужденеца един след друг гордите върхове на българското езиково и народностно съзидание.

* Издатели на „Ривиста ди култура“ са проф. Латанци и проф. Паскуале Маджионе, които осигуряват дългогодишното отпечатване на списанието в римската печатница „Фали“.

Извънредно ценен от библиографско гледище, а и със своя информативно-оценъчен характер е и последният раздел на списанието „Ривиста ди култура“. Приложените в края на свитъците четири рецензии (три на Енрико Дамиани и една на Александър Балабанов) са по същество кратки аналитични прегледи, литературни и художествени мнения за по-крупните българистични издания у нас и в чужбина през периода 1913—1924 г.

Най-напред Енрико Дамиани разглежда „Антология на българската поезия“ от А. М. Фьодоров (включваща поети от Петко Р. Славейков до Димчо Дебелянов, с предговор на Стилиян Чилингиров), публикувана на руски език в София от Министерството на народното просвещение. Вторият антологичен сборник от творби на български поети, писатели и есеисти „Дас Розенланд“ („Земя на розите“ — Хамбург, 1918—1919 г.) е представен от Александър Балабанов. Проф. Балабанов говори не само за преводача и съставителя — известния немски писател хуморист Рода Рода, — а въобще за мястото на българската литература и култура в немскоговорящия свят през периода от последното десетилетие на XIX в. до края на Първата световна война. „Български народни песни“ в подбор и превод на Доменико Чамполи (изд. „Ланчано Дж. Караба“, 1913 г.) е другият преводен сборник, на който Енрико Дамиани спира вниманието си в разглежданите свитъци. А отзивът, с който той фактически „дописва“ последните две страници от априлския дял през 1925 г. на „Ривиста ди култура“, е посветен на поетичната книга „Химни“ от големия полски лирик Ян Каспрович, в превод на Дора Габе (С., 1924).

В заключителните редове на списанието проф. Дамиани съобщава и за едно благодарствено писмо от биографа на Каспрович, Зигмунт Вашилевски, до българската преводачка, което писмо тя уместно поставя за предговор на своята книга.

И така, пред нас е един ценен документ за българското литературно присъствие на Запад през първата четвърт на XX в.

ПОЕТИЧНАТА ЛЕКSIKA НА ХРИСТО БОТЕВ

ОРИН ФРИНК (САЩ)¹

В последните години персоналният компютър стана нещо обикновено и достъпно и операциите с лексиката — броенето на думите и подреждането им по различни принципи — вече не са проблем. Литературоведът е избавен от този монотонен труд и може да насочи усилията си главно към интерпретацията на художествения текст. В работата си върху поетичната лексика на Христо Ботев използвах един английски превод на стихотворенията му². Тук ще споделя някои начални резултати с уговорката, че при работа с превод те са неизбежно приблизителни. Това, което предлагам, е по-скоро един възможен подход, а не толкова окончателен резултат. Затова тук спестявам таблиците с обработената лексика и поднасям някои общи впечатления от Ботевата поезия, подкрепени с данни от компютърната обработка.

Използувах персонална ЦЕИМ (цифрова електронноизчислителна машина) Osborne (64 К), която работи с операционна система CP/M. Служех си със следните универсални програми: програма редактор (SPITE Software); програма Spell (Knowledge Engineering, Inc.) за описание на думите; програма WordStar (MicroPro International Corporation) за обработка на думите.

Програмата WordStar се състои от три подпрограми: 1/WordCount, преброяваща думите във всеки файл (списък от знаци); 2/WordFreq, изчисляваща честотата на думите във файла; 3/ASCII/WC, транслатор.

¹ Професор по съвременен руски език в щатския университет в Айова; роден през 1932 г.; защитил докторат в Харвард.

² Georgi Gligorov (ed.), Hristo Botev. Poems. Translated from the Bulgarian by Kevin Ireland and Edited by Theodora Atanassova. Sofia Press, Sofia, 1974, pp. 85.